1100—1200 uut kodanikku, kelle võrra linn loodusliku ja mehaanilise liikumise lõppkokkuvõttena iga aasta võrsub — veidi üle 2% aastas, pole iseenesest küll mitte väga kõrge määr. Ka Tartu ise on seda määra ületanud: intensiivseima kasvu ajal 90-ndail aastail oli juurdekasv 3% aastas. Kuid rohkemal määral kui enne avaldub nüüd linna kasv tagamaa kulul: üldises juurdekasvus on ainult kümnendik loomulikust juurdekasvust tingitud, kõik muu osa on mujalt linna valgunud. Sellega on ka seletatav, et ümbrus ja eriti Tartu maakond ise rahvastikuliselt on koguni kehvenenud:

Aastad	Elanikke (tuhandeis)		
	Tartu maakonnas	Tartus	Valdades
1881	177	30	147
1897	190	40	150
1922	186	50	135

Linna kasv maa kulul — kõigi progresseeruvate tööstuslinnade kasvus avalduv nähtus — avaldub ka Tartus. Linna võrreldav väiksus ja üldse hõredalt rahvastatud ümbrusmaa ei luba seda veel nimetada urbaniseerumiseks, ent selle ilmestuse algaste on siin kahtlemata. Olud ei võimalda hoogsamat tööstuse kasvu, muidu oleks linna kasv palju kiirem. See rahva mehaaniline liikumine, mille kannul käib linna rahvastiku suurenemine, on tähelepandavamaid nähtusi Tartu rahvastiku vaatlusel [1]).

Vaatleme käesolevas kirjutises läbilõikeliselt linna rahvastiku koosseisu peaasjalikult 1922. a. rahvalugemise andmeil. Seda täiendades iseloomustavamate joontega kooli-noorsoo kohta, kelle maalt pärinev osa puudunud, saame üldpildi nii Tartu alalisest põhielemendist vaiksemal koolivaheajal kui ka õppivast Tartust.

Rahvastiku tegevus. Linna rahvastiku demograafilise koosseisu ja kasvamise kiiruse määravad tulunduslikud tegurid ja eeskätt äraelamisvõimalused. Sellepärast on tähtis enne kõiki muid tunnuseid pilku heita Tartu rahvastiku jaotumisele tööharude järele (vastav tabel leidub lk. 208).

Kui võrrelda Tartut kahe meie suurema linna — Tallinna ja Narvaga, ilmestub kohe Tartu vähem industriaalne iseloom. Kuna Narva 45,4% elanikkude üldarvust tööstusest ülalpidamist saab ja pealinnas 38,4%, on vastav arv Tartu kohta 30,1%, absoluutsete arvudena 15 170 isikut, sellest veidi vähem kui pooled — 7 322 — aktiivseid, ülejäänud on nende leibkondade liikmed. Omalt poolt avaldab Tartu elavama kaubanduslinna iseloomu, muidugi mitte absoluutselt, vaid relatiivselt; 14,2% (7 127) Tartu elanikest saab omale ülalpidamist kaubandusest, kuna vastav arv Tallinna kohta on 13,5 ja Narva kohta — 8%. Mõlemast nimetatud linnast on Tartu ees ka oma administratiivsel ja ühiskondlikul alal teotsevate ning vabakutseliste arvuga, keda (ühes leibkondadega) on elanikkude arvust 13,5% (Tallinnas 12,7%, Narvas 9,6%). Nähtavasti ühenduses selle asjaoluga ja odavama sellekohase tööjõuga on Tartus naisteenijaid rohkem kui pealinnas ja Narvas: Tartus 5,9, Tallinnas 4,9 ja Narvas ainult 2,1. Pealinnast tihedamat sidet ümbruskonnaga ja põllutulundusega näeme selles, et Tartu elanikkude keskel on 3,1% põllutulunduses, peaasjalikult aianduse alal tegevaid, kuna Tallinnas oli vastav arv 1,2%. Narva on sellel alal neist kahest koguni ees: seal on see arv 4,1.

1) Vt. selle kohta käesoleva teose ajaloolise ja geograafilise osa vastavaid peatükke.

Tartu, lk. 444